

Qui es queda amb què? L'habitatge en els processos de separació conjugal¹

Mireia Mascarell Llosa

Marta Rico Iñigo

Departament d'Antropologia Social

Universitat de Barcelona

rico@trivium.gh.ub.es

mascarel@trivium.gh.ub.es

Resum: En el moment en què una parella decideix separar-se, tots aquells elements que conformen l'univers familiar pateixen una transformació i una reestructuració, tant en els seus continguts com en les seves formes. Dins aquest univers, l'habitatge ocupa un lloc rellevant pel que fa a la seva tinença, gaudi i manteniment. Ja en el mateix procés de separació, l'habitatge esdevé un bé disputat, i es presenta com el centre d'atenció en les decisions de repartiment i distribució dels béns familiars i del patrimoni en general. En aquest sentit, es detecta com la custòdia dels fills esdevé un factor clau per determinar aquesta distribució dels béns. Però aquestes transforma-

1. Els materials utilitzats per a la realització d'aquest article són resultat de les entrevistes orals desenvolupades en el Projecte d'Investigació SEC 96-0992: «Nuevas familias y relaciones de parentesco. Estudio antropológico sobre la evolución de la residencia en el contexto urbano de Barcelona», dins el Programa de Estudios Sociales y Económicos de la CICYT i sota la direcció del Dr. Xavier Roigé i Ventura. Aquesta recerca s'està desenvolupant al Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona per part del Grup d'Estudis sobre Família i Parentiu.

cions i reestructuracions no s'acaben amb la distribució del patrimoni familiar i de la custòdia dels fills. És justament a partir de llavors que s'inicia un llarg procés que tindrà implicacions en els àmbits econòmic, afectiu, familiar i social, les quals conduiran aquestes persones per itineraris residencials diversos, sotmesos a contínues modificacions que s'aniran resolent per mitjà de negociacions i acords entre la parella.

Resumen: Cuando una pareja decide separarse, todos los elementos que componen el universo familiar sufren una transformación y una reestructuración, tanto en sus contenidos como en sus formas. En este universo, la vivienda ocupa un papel relevante en lo referente a su posesión, uso y mantenimiento. Ya en el mismo proceso de separación, la vivienda se convierte en un bien disputado, y aparece como centro de atención en las decisiones de reparto y distribución de los bienes familiares, así como del patrimonio en general. En este sentido, la custodia de los hijos se presenta como un factor clave en la determinación de la distribución de los bienes. No obstante, estas transformaciones y reestructuraciones no finalizan con la distribución del patrimonio familiar y de la custodia de los hijos. Es precisamente a partir de este momento cuando se inicia un largo proceso que tendrá implicaciones tanto en el ámbito económico y afectivo como en el social, y que conducirán a las personas afectadas por diversos itinerarios residenciales, sometidos a continuas modificaciones que se irán resolviendo a través de negociaciones y acuerdos entre la pareja.

Abstract: *When a particular couple decides to separate all of the elements which form part of their familial universe (i. e., both its contents as well as its form), undergo transformations as well as restructuring. In this universe, the house plays an important role, especially with regard to its ownership or possession, its use as well as its maintenance. With the process of marital separation, the house becomes converted into a disputed good. It becomes the center of attention regarding decisions related to both the division as well as the distribution of family resources and of family patrimony. The custody of any children also becomes a key factor in the determination of the distribution of goods. Nevertheless, these transformations and restructuring are not finalized once the distribution of familial patrimony and/or the custody of the children has been decided. Instead, it is precisely at this moment when a long process is initiated; one which will have repercussions at the economic, affective, as well as social levels. This process will lead the persons who are affected by this separation to follow different residential itineraries. The latter will be subjected to continual modifications which will only find their resolutions both through negotiations as well as agreements made between the couple.*

Des del moment en què la parella es constitueix i fins la seva extinció, s'alternen diverses etapes durant les quals anirà variant el nombre de membres de la unitat residencial, els seus rols i les relacions entre ells. A cada moment d'aquest cicle familiar, l'habitatge s'anirà modificant i adaptant a les noves situacions que travessi el grup residencial. Aquests canvis respondran, d'una banda, a les transformacions més relacionades amb el cicle de vida de les persones (els naixements, les defuncions, l'emancipació dels joves, etc.), però també seran el resultat de possibles modificacions en la presència dels membres de la llar o de canvis en les seves relacions. En aquest context, la separació i el divorci provocaran importants variacions en les formes i les estructures familiars, i la seva resolució estarà condicionada, en cada cas, pels instruments i les estratègies que s'utilitzin per aconseguir la millor adequació entre la família i el seu habitatge.

Tot i que a l'Estat espanyol el divorci no presenta la magnitud d'altres països de l'entorn europeu,² la dissolució de la unió conjugal s'ha anat incrementant als darrers anys. Cal observar els processos de separació i de divorci des de diverses perspectives d'anàlisi, ja que les conseqüències que se'n deriven són múltiples i afecten diversos àmbits de la vida personal i familiar. Si bé el divorci ha estat objecte de recerques des de les ciències socials, l'habitatge ha rebut un tractament més aviat tangencial i poc aprofundit, mentre que en realitat es tracta d'un element primordial en els processos de separació conjugal. Amb aquests precedents, l'objectiu principal d'aquesta comunicació és analitzar alguns dels processos de repartiment dels béns i del patrimoni familiar en el moment de la separació, parant especial atenció en les decisions preses respecte a l'habitatge. Partim de la hipòtesi que els acords que els cònjuges prenen amb relació a l'habitatge seran fonamentals per definir i projectar les futures trajectòries personals i residencials i les relacions familiars i socials que mantindran entre ells.

En el moment en què una parella es constitueix, s'inicia un procés d'acumulació de béns que, amb el pas dels anys, formaran el patrimoni familiar. Al nostre país, disposar d'un habitatge en el moment de la formació de la parella es considera un requisit indispensable per poder iniciar la vida en comú. Aquest primer element que caldrà tenir per formar una família serà, probablement, una de les inversions familiars més importants que farà el grup en tota la seva

2. El 1995, segons Eurostat, la taxa de divorcis per cada mil habitants era la següent: ESP: 0,8; FR: 2,0; BEL: 3,5; UK: 2,9; POR: 1,2; IT: 0,5.

existència. A partir de la seva disposició s'iniciarà un procés més llarg i continuat d'equipament i consolidació de la llar. D'aquesta manera, al llarg dels anys s'anirà produint un increment constant del patrimoni. La majoria de les parelles que es formen han de fer un esforç molt important per accedir a l'habitatge, si bé hi ha algunes persones que el reben d'altres familiars per mitjà de l'herència, la donació o la cessió.

L'entorn metropolità de Barcelona es caracteritza, entre d'altres factors, per la rigidesa del seu parc immobiliari. Tal com ho demostren els diversos treballs efectuats, els costos elevats d'adquisició, la dificultat d'accés a les ofertes d'habitatges de protecció oficial i una minsa oferta d'immobles en règim de lloguer a un preu assequible són factors que situen les famílies en una posició delicada davant la necessitat d'accedir a l'habitatge. En aquest sentit, com que aconseguir un habitatge constitueix un esforç i una inversió importants des de bon començament, és lògic que aquest esdevingui un bé disputat en els processos de separació i de divorci. Tal com assenyala Bonvalet (1994, p. 56), l'habitatge apareix com un objecte de transacció alhora psicològic, sociològic i econòmic, sobretot quan la mobilització de la parella entorn de l'accés a la propietat ha estat important. És de suposar que allò que ha costat tant de temps, diners i esforços per part dels dos membres de la parella provocarà tensions a l'hora de decidir qui es queda amb l'habitatge i qui ha de començar de nou el procés d'adquisició. Des d'aquest punt de vista, podríem arribar a pensar que la situació del parc immobiliari metropolità actua de forma negativa sobre els processos de separació, limitant la llibertat de decisió i bloquejant la mobilitat dels grups residencials.

Tot seguit tractarem de presentar algunes de les implicacions que presenten els processos de separació conjugal en les trajectòries residencials dels individus. En primer lloc ens fixarem en el mateix procés de separació, entenent-lo com el moment en què es prenen decisions i s'estableixen acords entre els cònjuges. En aquest sentit, veurem la rellevància que pren la custòdia dels fills en el repartiment de l'habitatge, o si més no en el seu ús, i de la resta dels béns familiars. En segon lloc ens centrarem en les diverses formes residencials que poden presentar les famílies després de la ruptura. Veurem, no solament la diversitat de situacions que se'n deriven, sinó també com l'habitatge condiciona les decisions dels dos membres de la parella i les seves futures relacions.

I tu, què t'emportes?

Els processos de separació són molt diversos, segons la manera com es produeix el trencament, la classe social, l'edat de cada membre i la seva situació familiar, ja que aquests factors condicionaran en gran mesura les opcions que prendran les persones afectades, i també la manera com es duren a terme les negociacions per tal d'arribar a acords comuns. Sigui quina sigui la forma en què es vehiculin els acords, el que des d'un primer moment es posa en relleu és la centralitat i la importància que tenen els fills en els processos de presa de decisions.

Si bé en el pla cognitiu el parentiu ubica i classifica les persones, el divorci sembla exercir una funció inversa, creant un desordre profund en les relacions dels diversos membres de la família (Simpson, 1997). De la mateixa manera que a escala familiar cal reorganitzar les relacions, també es fa necessari restablir un ordre en la utilització i el manteniment de tots els béns que conformaven l'univers familiar. Aquests processos de reestructuració, tot i que se sustenten, d'una banda, en components de tipus afectiu i, d'altra banda, en factors materials, apareixen estretament vinculats en el moment de la separació. És a dir, que es dona alhora el reajustament de les relacions familiars i l'organització dels béns patrimonials. Així, organització de béns i organització de persones són dos processos diferents i alhora inseparables.

La ruptura conjugal presenta, en aquest sentit, un context interessant que permet estudiar els interessos personals, les emocions i l'organització familiar, ja que les obligacions familiars que abans eren implícites s'han de fer necessàriament explícites en el procés de desmantellament i reconfiguració familiar i de la llar. Amb la finalització de la relació conjugal, marits, mullers i fills han d'iniciar un complicat treball de reavaluació dels seus rols i del significat de les seves relacions. En aquest sentit, aquesta reconfiguració es du a terme, sobretot, a través de complexes estratègies de transferència de diners, propietats, béns i serveis (Simpson, 1997, p. 732).

Tot i que el Codi de Família vigent a Catalunya estableix certes normes pel que fa a la disposició dels béns familiars, en moltes ocasions els acords entre els cònjuges sobre la disposició de l'habitatge i els béns que aquest conté es fa a partir d'acords orals i de compromisos entre les parts interessades. Només quan no hi ha un acord entre la parella i per tal de determinar el manteniment i la custòdia dels fills, es recorre al jutge o jutgessa perquè aquest, emparat en el Codi de Família, en dictami una resolu-

ció.³ D'aquesta manera, els acords orals es fonamenten sovint en un compromís basat en la confiança i en l'esperança que l'altre membre respectarà el tracte assumit.

O sigui, el pis és de la meva exdona i meu, està a nom dels dos. [...] Però *bueno*, no hi ha hagut cap document en el qual ens haguem repartit els béns. O sigui, el pis està allà, el pis és dels dos i el fa servir ella, perquè no, no hi ha hagut cap motiu per fer cap cosa.⁴

P: ¿Es un arreglo de palabra? R: Sí, en teoría sí [...] porque yo confío en él.⁵

En principi, veiem que, si no és imprescindible, no se signa cap paper. Moltes parelles no tramiten legalment la separació si no és per una necessitat concreta, com per exemple que hi hagi un desacord en la custòdia dels fills o que hi hagi necessitats econòmiques per part d'algun dels membres, entre d'altres.

Quan la parella decideix dur endavant la seva separació, s'inicia un procés en el qual es considera tot el conjunt de béns patrimonials que la parella ha anat acumulant al llarg dels anys de convivència i que ara és objecte de negociació. Aquest procés de negociació podrà conduir-se a partir d'un acord mutu entre les dues persones o mitjançant una sentència judicial en el cas que hi hagi desavinences entre els dos membres de la parella.

Aquest moment de distribució dels béns sol desenvolupar-se amb una certa facilitat si són només dues les persones que entren en joc en el procés de negociació, és a dir, si no han tingut fills o aquests ja no són dependents. Tal com ens comenta un informant, la seva separació va resultar poc conflictiva, ja que no tenien ni fills ni propietats en comú:

I vem fer una separació pactada i fàcil en qüestió de peles i de béns i tot això. Tampoc teníem res; al no tindre ni propietats, ni tindre fills, ni tindre... va ser facilet.⁶

Una de les constants que hem detectat en les nostres entrevistes és la gran diferència que s'observa quant als acords de repartiment segons si la parella disposa o no d'un habitatge en propietat. Si l'ha-

3. Llei 9/1998, de 15 de juliol, del Codi de Família (DOGC, núm. 2687, del 23-7-1998).

4. Entrevista 611: home separat, de 45 anys, viu amb la seva segona parella i dos fills d'ella a Barcelona.

5. Entrevista 614: dona separada, de 32 anys, viu amb la seva segona parella i una filla d'una relació anterior, a Barcelona.

6. Entrevista 109: home divorciat, de 40 anys, viu sol a Barcelona.

bitatge en què havia viscut la parella és de lloguer, el procés de trencament esdevé més fàcil, sobretot si es compara amb les dificultats que sorgeixen en haver de repartir el patrimoni immobiliari.

Els treballs de J.-C. Mermet i M. Buisson (1986, 1988) reflecteixen com, en el seu treball fet a França, es constata que quan s'ha de repartir el patrimoni immobiliari la tendència és de quedar-se cada un dels membres amb allò que ha aportat al matrimoni, allò que té a nom seu en propietat, de la mateixa manera que amb tot el conjunt d'objectes que eren d'ús personal o particular d'un d'ells. Així, si un dels membres havia rebut en herència la casa on passaven les vacances, el més habitual és que fos l'hereu qui en disposés per endavant. El cas d'en David ens mostra com la seva exparella va quedar-se al pis que estava a nom d'ella adduint que provenia d'una donació feta pel seu sogre:

Me'n vaig anar jo de casa. Era una casa que [...] el seu pare li va comprar, la va ajudar a comprar el pis. D'aquest pis, jo no en vaig voler saber res; no és que no en volgués saber res, no vaig voler que hi constés el meu nom. [...] El pis era d'ella, i jo me'n vaig anar.⁷

La Lídia, una de les nostres informants, en una primera relació conjugal trencada va vendre la casa que tenia a nom d'ella. Aquesta decisió, la va prendre amb tota normalitat, emparant-se en el fet que el pis era propietat d'ella i que, per tant, en podia disposar segons la seva voluntat: «El vaig vendre. Era meu i el vaig vendre. I vaig comprar l'altre.» En una segona ruptura amb una altra parella, la mateixa informant va decidir vendre la meitat del cost de la casa on vivia amb el seu excònjuge, ja que l'havien pagada a mitges: «La vam vendre. *Bueno*, la vam vendre, a veure. Com que l'haviem comprat a mitges, jo la meva part la hi vaig vendre a ell. I ja està.»⁸

Veiem, doncs, com la forma d'adquisició (herència, compra compartida, donació, etc.) organitza la tinença i l'ús de l'habitatge. En aquesta mateixa línia, cal introduir factors de tipus cultural o simbòlic, ja que en moltes ocasions és un dels membres de la parella qui, voluntàriament, desitja marxar de la casa fins aleshores compartida. Aquests casos són molt habituals quan la casa pertany a la família del cònjuge o quan el trencament conjugal ha estat traumàtic i el que es pretén és trencar definitivament amb el passat i iniciar una vida nova. Aquest és el cas de dues de les nostres informants:

7. Entrevista 604: home divorciat, de 46 anys, viu amb la seva segona parella, un fill en comú i dos d'itinerants a Sant Cugat.

8. Entrevista 307: dona divorciada, de 49 anys, viu amb dos dels seus tres fills (un de la primera parella i dos de la segona) a Barcelona. El tercer fill viu amb el pare.

Jo volia marxar d'aquesta casa. Perquè era una casa on hi havia molts records; *bueno*, una casa que era dels avis de la família d'ell, llavors jo tampoc tenia ganes de quedar-me [...] jo m'hagués estimat més una cosa meva.⁹

L'Eugènia pensa que és millor vendre el pis on la seva parella va viure en una relació anterior, ja que està carregat de records. Si el ven, podrà començar una nova vida sense vestigis del passat:

Perquè a mi no m'agrada aquell pis, i a més a més aquell pis s'ha de vendre, perquè és el pis que ell va comprar amb els diners de la casa que es va vendre i, *bueno*, és un pis on ell hi va estar molt malament, i ho hem de borrar tot això.¹⁰

Però no solament l'habitatge és objecte de negociacions. Quan parlem de béns familiars també ens referim als diners i als diversos objectes que una família pot acumular al llarg del temps, des del cotxe fins a la rentadora, passant per tots els béns mobles que es troben a l'interior de la llar. En aquest sentit, també cal arribar a acords respecte a la distribució d'aquests elements que formen part de la vida quotidiana: els mobles, els electrodomèstics, la roba de casa, etc. El més habitual, però, és que el parament de la llar es mantingui a la casa on ha estat sempre i que la persona que deixa l'habitatge s'endugui només les coses més personals:

Jo me'n vaig anar de casa amb el cotxe, els meus llibres, dos o tres mobles i... poca cosa més.¹¹

El fet que hi hagi fills condiciona sovint les decisions respecte a tot allò que hi ha a dintre de la casa:

Però amb això [la separació] et quedes amb el cul enlaire [...]. Amb lo que portes posat. Et quedes sense res, la majoria de les coses s'han quedat allà, perquè, *bueno*, lo que et deia, ni televisor, ni... Te n'has d'anar, i no aniràs i anar-te'n i portar-te la nevera i que es quedin les cries sense.¹²

En aquesta citació es posa en relleu la importància dels fills en els processos de presa de decisions respecte al repartiment i distribució dels béns familiars. Si hi ha fills en comú, la persona que marxa de la casa se sol endur el més imprescindible i personal, argumentant que

9. Entrevista 303: dona separada, de 40 anys, viu amb els seus dos fills a Barcelona.

10. Entrevista 616: dona soltera, de 29 anys, viu a Barcelona amb la seva parella i dues filles itinerants (d'una relació anterior).

11. Entrevista 604.

12. Entrevista 117: home separat, de 44 anys, viu sol a l'Hospitalet de Llobregat.

la resta d'objectes són necessaris per al desenvolupament quotidià de la vida dels fills. Per tant, qui marxa ha d'estar disposat a efectuar de nou una despesa important si són els fills els qui se n'han de beneficiar.

[...] però jo pensava: home, a casa meva, quan vinguin, també han de tenir una llitera per dormir. No pot ser que el vídeo, a casa del papa no es pot veure el video. ¡Pues vaya gracia! Llavors no els vindran cap ganes de venir i, home, pues mira, lo que toqui. A més a més, ho he de comprar, perquè també, a veure, no cap cosa de l'altre món, però almenys una tele, un vídeo, uns llits, un armari, que puguin fer una vida.¹³

Mons (de) separats

Però, qui és que sol marxar de casa? Tot i que a Catalunya, i en general al conjunt de l'Estat, les llars monoparentals més representades són les formades per una dona vídua amb fills, sembla que cada cop més es detectarà la presència de llars monoparentals formades per dones separades i divorciades. En les entrevistes fetes hem pogut constatar que és l'home qui acostuma a deixar la casa a l'exparella i els fills.

Podem parlar, doncs, d'una certa asimetria entre homes i dones a l'hora de deixar la llar familiar. Aquesta característica definidora dels processos de separació a Catalunya es pot posar en comparació amb altres treballs duts a terme en l'àmbit europeu. En aquest sentit, la recerca de P. Festy (1986) sobre la mobilitat residencial de les dones separades a França ens mostra una tendència totalment contraposa a la catalana. Els homes són els que habitualment conserven el domicili familiar, mentre que les dones són les que el deixen, per recórrer, en gran part, al lloguer social. Per una altra banda, treballs fets al Regne Unit (Finch, 1989; Fox Harding, 1996) presenten una perspectiva més propera a la detectada a Catalunya, amb una presència més alta de dones amb fills que conserven l'habitatge familiar, i on l'home és el qui sol deixar la llar.

En els treballs citats es fan sovint referències a la presència del parc de lloguer social com una alternativa utilitzada sovint per les dones separades amb fills. Sembla que en aquests països es dona prioritat a les llars monoparentals a l'hora d'accedir a un habitatge de protecció oficial. De fet, aquesta prioritat també existeix a Catalunya, on el fet de ser monoparental atorga punts en el moment de

13. Entrevista 105: home separat, de 41 anys, viu sol amb dos fills itinerants a Barcelona.

fer la baremació per obtenir un habitatge d'aquest tipus. Malgrat tot, la diferència fonamental entre aquests països i el nostre sembla ser el fet que, si bé a França i a la Gran Bretanya el nombre d'habitatges de lloguer social és força elevat, a Catalunya representa encara un percentatge molt baix respecte al total, i, per tant, el seu accés és pràcticament irrellevant des del punt de vista estadístic. Això podria explicar, almenys parcialment, les diferències observades entre les estratègies desenvolupades en casos de separació als diversos països. Ens queda el dubte de saber què passaria en el nostre àmbit si Catalunya disposés de polítiques de lloguer social destinades a cobrir les necessitats que es posen de manifest en les situacions de ruptura conjugal o de transformació familiar en general.

De tota manera, independentment de quines siguin les diferències que s'observen en els països de l'entorn, el que sembla bastant clar és que, en el moment de la separació o del divorci, es manifesta una certa pauperització de les persones implicades. Per a la majoria de les famílies en etapa de postdivorci és inevitable una reducció dels nivells de vida, que sovint comporta una pèrdua d'estatus econòmic per a tots dos membres (Robinson, 1991; Cortés, 1994). Com ja hem vist, la majoria de les llars monoparentals producte de la separació són encapçalades per dones, i això ens indica que són elles les qui, en gran mesura, han d'assumir la responsabilitat i les despeses de l'atenció i la cura dels fills. Si bé és veritat que diversos treballs¹⁴ s'han centrat en l'anomenada feminització de la pobresa com a conseqüència de la ruptura conjugal, cal dir que també els homes passen dificultats econòmiques importants arran de la separació.

La dona es pot trobar amb problemàtiques diverses. Entre les més usuals, sol donar-se el cas de passar de ser mestressa de casa a haver de treballar per manternir la llar. Aquestes dones tenen dificultats d'inserció en el món laboral, ja que no tenen experiència prèvia, són mares i, a més, poden tenir edats avançades. A més, el fet que recaigui sobre elles la responsabilitat diària de cuidar i atendre els fills comporta un desgast psicològic i emocional afegit. D'altra banda, la pensió que l'home s'ha compromès a pagar per a la manutenció dels fills no sempre es compleix, o d'altres vegades es fa a deshora.

Me lo hizo pasar muy mal porque el dinero no llegaba, y yo con mi sueldo no tenía para nada, yo en un sesenta por ciento dependía del dinero que él me daba, y me lo daba cuando le salía de los cojones. A mi me desquiciaba que para mí, una de las cosas más dramáticas de mi vida ha sido tener que utilizar

14. Es poden consultar, entre d'altres, ROBINSON (1991), FINCH (1989), FOX HARDING (1996) i BONVALET (1994).

a los niños para que me pagara. Yo recuerdo tener que hacer llamar a Laura con sus diez o doce años para que le dijera a su padre que necesitábamos el dinero para comer, pero es que era así, yo no podía, yo no podía.¹⁵

En nivells socioeconòmics més baixos, la separació pot, fins i tot, no dur-se a terme a causa de la impossibilitat de disposar de diners i de recursos suficients per poder optar a un altre habitatge. Seria el cas de moltes dones que, volent separar-se de les seves parelles, no poden fer-ho per manca de recursos econòmics i de suport de les seves xarxes familiars i socials.

A l'altre extrem, pel que fa a la posició en què queda l'home, una de les seves principals problemàtiques és la necessitat de trobar un nou habitatge que compleixi una sèrie de requisits: la proximitat al domicili dels fills, un cost assequible i unes condicions d'espai que permetin acollir temporalment els fills itinerants. D'altra banda, pot tenir despeses afegides, com ara haver de pagar una pensió a l'exparella o haver de pagar les pensions dels fills. Tot això fa que hi hagi bastants casos en què l'home ha de recórrer a la duplicació de les hores de treball remunerat.

La meitat del meu sou el tinc per pagar el pis en el que estic ara, l'altra meitat és per passar a les filles, i si vull menjar i viure he de treballar per les tardes.¹⁶

Home, econòmicament és un cop, econòmicament és un cop i et significa que has de baixar el ritme de vida, doncs molt. Clar, perquè has de passar, has de mantenir, diguéssim, que el mateix [un sou] mantenint dues cases en lloc d'una.¹⁷

Però, de vegades, no solament s'ha de fer front al manteniment de dues llars. Si tenim en compte que avui dia la major part de les famílies són propietàries de l'habitatge on viuen, és molt probable que la separació es produeixi en ple procés del seu pagament. Això constitueix un problema més, atès que l'amortització del crèdit pot representar una despesa afegida per a aquell membre que té la titularitat de la hipoteca, que en molts casos és el marit:

[...] va anar d'un tris. Si arribem a tenir la casa, jo pago la hipoteca quinze anys i hi viu ella amb un altre, però per sort... això [...] però jo sol no la podia pagar tota.¹⁸

15. Entrevista 316: dona divorciada, de 54 anys, viu amb la filla petita a Barcelona.

16. Entrevista 117: home separat.

17. Entrevista 604: home divorciat.

18. Entrevista 105: home separat.

Per a l'excònjuge que no té la custòdia, que normalment és el pare, la separació no només comportarà la pèrdua de dona i fills, sinó també la pèrdua de la casa i de possibilitats financeres per tenir-ne una altra, si més no durant els primers anys.

[...] perquè jo, a més d'anar-me'n d'aquella casa, seguir pagant la hipoteca, [...] fins que la meua filla petita estigui emancipada [...] ni em concediran una hipoteca ni ho podré fer [comprar un pis]; per tant, és absolutament injusta aquesta situació.¹⁹

Qui té un fill té un tresor?

Amb tot el que hem presentat fins ara, veiem que les decisions respecte a l'habitatge, tant pel que fa al seu gaudiment com a la seva tinença i a la dels altres béns que conté, estan íntimament lligades a l'existència de fills i als acords a què s'arribi sobre la seva custòdia.

La primera i més clara constatació que hem pogut fer a partir del treball de camp efectuat és que la persona que obté la custòdia dels fills és qui sol gaudir de l'habitatge familiar, sobretot si aquest és de propietat. En els comentaris d'aquestes dues informants es pot comprovar la importància que té per a elles la custòdia dels fills, per tal com assegura un habitatge durant uns quants anys, com a mínim fins que aquests tenen la majoria d'edat:

[...] va sortir la sentència del jutge, i em vaig quedar amb aquesta casa. Em vaig quedar els fills i la casa [...] mentre no em facin fora, aquí aguantaré.²⁰

Els dos, els dos som els titulars, perquè estem separats i jo estic vivint aquí. *Bueno*, també crec que hi podria viure encara que no estigués a nom meu, però està a nom dels dos. [...] De moment, jo ho penso mantenir així. Mentre no em facin fora. Com que el mantindré [el pis] fins que el meu fill tingui divuit anys [...]²¹

Quan es recorre a la intervenció judicial per resoldre la custòdia i altres aspectes, es posa en relleu el pes que tenen els fills a l'hora de decidir el repartiment dels béns familiars. El mateix Codi de Família té articles concrets destinats a normativitzar la disposició i l'ús de l'habitatge familiar en cas de separació o de divorci. Així, es preveu com l'ús de l'habitatge familiar, amb el seu parament, s'atribueix en la forma convinguda pels cònjuges, si hi ha acord mutu, llevat que

19. Entrevista 117: home separat.

20. Entrevista 303.

21. Entrevista 303.

aquesta resulti perjudicial per als fills (article 83.1 de la llei 9/1998, del 15 de juliol, del Codi de Família). En el cas que no hi hagi acord, i sota el criteri del jutge, l'ús s'atribueix preferentment al cònjuge que en tingui atribuïda la guarda, mentre aquesta duri. Si la custòdia dels fills es distribueix entre els cònjuges, llavors és l'autoritat judicial qui resol a favor de l'un o de l'altre (article 83.2).

Aquesta regulació legal no fa sinó confirmar l'íntima vinculació existent entre l'habitatge i la custòdia dels fills. S'entén que qui ha de tenir els fills és qui ha de gaudir de la casa, a fi de donar-los, com a mínim, una qualitat de vida igual o similar a la que tenien abans de la separació:

[...] és que psicològicament s'ha de mirar que la canalla no se senti afectada i no es mogui el seu entorn, o sigui que no es canviï el pis, que el seu entorn familiar no es mogui, que és el millor per al dia de demà per a elles [les filles].²²

Però no solament es tracta de mantenir el domicili dels fills per tal de mantenir, en la mesura del possible, la seva quotidianitat.

Un altre dels aspectes que determina les decisions sobre l'habitatge d'ambdós cònjuges és la localització de l'escola dels fills. Moltes vegades l'escola condicionarà que es conservi l'habitatge familiar i que el cònjuge que se'n va el prengui com a referència de proximitat per triar un nou allotjament (Roigé i Mascarell, 1996). D'altra banda, l'escola també ocupa un lloc rellevant pel que fa a l'organització de la custòdia, de manera que els canvis en l'escolarització i en les seves activitats afectaran tot allò que tingui a veure amb la guarda dels fills (Buisson i Mermet, 1988). Una de les nostres informants²³ explica que quan es va separar de la seva segona parella va anar a viure a una casa molt petita a Barcelona. Com que els seus fills anaven a l'escola a Sant Joan Despí, on hi havia el domicili familiar, va decidir deixar-los amb el pare durant el temps que faltava per acabar el curs, a fi de no desestructurar en excés els seus hàbits quotidians. D'altra banda, l'escola pot complir d'altres funcions; tal com indiquen Mermet i Buisson (1986), pot esdevenir un dels espais comuns de contacte i d'intercanvi amb l'exparella, convertint-se així en un territori estable i neutral per als fills.

És interessant la diferència que s'observa en la regulació judicial de la separació entre les parelles amb fills i aquelles que no en tenen, pel que fa a l'ús de l'habitatge familiar. Si bé en el cas de les parelles amb fills, com ja hem apuntat, es prioritza la custòdia per decidir el

22. Entrevista 117.

23. Entrevista 307.

gaudiment de l'habitatge, en les parelles sense fills els criteris determinants són exclusivament de tipus econòmic. Si no hi ha fills, l'ús de l'habitatge s'atribueix al cònjuge que en tingui més necessitat. Aquesta diferència de criteris en la determinació de la disposició del domicili és força contradictòria, perquè en alguns casos predominen els aspectes econòmics i en d'altres la guarda dels fills, sense tenir en compte que tenir la custòdia no implica, necessàriament, que es visqui en precarietat econòmica. Això pot portar a situacions de desigualtat entre els dos excònjuges, ja que pot passar que la persona que té els fills no solament gaudeixi de la casa, sinó que també tingui uns ingressos fruit de la seva professió i, a més a més, pugui gestionar les pensions rebudes pels fills menors.

Cal tenir també en compte que al nostre país la majoria de les custòdies se solen atorgar a les dones, i no tant als homes. Quan es donen al marit sol ser en els casos en què la dona hi està d'acord o bé per problemàtiques molt evidents en què es demostra la incapacitat d'ella per assumir la responsabilitat de la cura dels fills. En el treball de camp hem trobat casos en què l'home es queda a la casa i assumeix la custòdia dels fills durant un període determinat. Això passa perquè la dona pensa que el canvi d'habitatge podria representar per als fills un trastorn massa gran i perquè les condicions de l'habitatge on ha anat a viure després de la separació no són prou satisfactòries. De forma indirecta, l'obtenció d'un pis adequat estaria sovint relacionat amb la recerca de seguretat econòmica i, per tant, amb l'àmbit laboral.

[...] vaig a un apartament [...] d'una sola habitació, que hi ha una cuina *office*, i res... una *estanteria*, un armari, un llit i un quarto de bany. Me'n vaig anar allà [...]. I ell es queda a casa amb les nenes. De mutu acord i firmem un paper, firmem un document o ens... ens separem de mutu acord i jo em guardo el dret de reclamar la guarda i custòdia de les nenes quan jo tingui estabilitzada la meva situació [laboral] [...]. A mi a l'agost següent em fan el contracte fixe i alsehores li dic que vull les nenes. Jo tinc... he agafat un pis al carrer Consell de Cent, de lloguer, el moblo i, el moblo amb quatre coses, eh? [...] i li dic que, doncs que les nenes ja poden venir a viure amb mi.²⁴

La tendència que les llars monoparentals estiguin encapçalades per dones també es detecta al Regne Unit. L. Fox Harding (1996) analitza les conseqüències del divorci en aquest país. L'autora considera que la dona té prioritat en la determinació de la custòdia pel fet de ser mare, sense tenir en compte la seva condició econòmica. És a dir, que la custòdia s'atorga prioritzant els criteris de materni-

24. Entrevista 308: dona divorciada, 43 anys, viu amb dues filles a Barcelona.

tat per sobre d'altres com ara l'econòmic. Sense voler aprofundir massa en aquesta discussió, el que es desprèn d'aquest treball és la idea que la dona, pel fet de ser mare, serà una bona cuidadora dels seus fills; que, apel·lant a la seva maternitat, posseeix la qualificació necessària per ser considerada una «bona» mare. En canvi, a l'home, tot i que també és pare, se li presenten molts més obstacles per provar les seves aptituds paternals i, per tant, per demostrar que pot ser un «bon» pare. En tot cas, s'entén que la dona no ha de demostrar les seves aptituds, mentre que l'home sí que ho ha de fer.

Tant si és amb fills com sense, cada membre de la parella, un cop dissolta, haurà d'establir-se, organitzar-se i conduir una casa per separat. Si fins al moment de la separació cada membre de la unitat residencial havia assumit uns rols i unes tasques específiques, amb el trencament aquesta divisió la distribució de les tasques domèstiques i de tot el que es refereix al manteniment de l'habitatge haurà de ser objecte de transformacions. Aquestes dinàmiques quotidianes, que poden anar des d'haver de comprar i col·locar una bombeta fins a haver de pagar un lloguer, s'hauran d'afrontar de manera individual. Es produeix, per tant, una reestructuració, ja que s'han d'incorporar les tasques que abans portava a terme el conjunt de la parella a les pròpies de cadascú. De vegades, això requerirà que es necessiti l'ajuda de persones de fora de la llar, que solen ser familiars o bé persones remunerades per fer aquestes feines. Tot plegat, haver de multiplicar les feines particulars pot portar també implícit un increment de les despeses generals de la llar.

D'altra banda, els excònjuges que tenen a càrrec els fills adquireixen, a més, una sèrie de responsabilitats que s'afegeixen a les citades més amunt. Els fills requereixen atenció i cura constant, a més de comportar petites despeses quotidianes per al seu manteniment, que poden anar des de la roba que porten fins al material escolar. Si bé és veritat que molts fills reben pensions del pare o de la mare amb qui no conviuen, la gestió i l'administració de les despeses ocasionades sol recaure sobre la persona que en té la custòdia. En els casos dels pares o mares que viuen sols amb els fills, és força habitual que es presenti la necessitat de pagar un cangur per tal de rebre suport en les tasques d'atenció als fills, sobretot aquells que no poden disposar de l'ajut de les xarxes familiars (dins les quals són els avis els qui habitualment cobreixen les mancances). Una de les nostres informants afirma que els diners de la pensió que li satisfà el seu exmarit són els bàsics per pagar l'escola, però que si els fills volen inscriure's en al-

guna activitat extraescolar ho ha de pagar tot ella, perquè ell no vol afegir més diners.²⁵

Com més a prop, millor

La persona que ha deixat la llar familiar després de la separació ha d'afrontar, primerament, la recerca d'un lloc nou per viure. Si no es tenen fills, la selecció de la nova forma de vida es podrà fer amb més llibertat i el ventall de possibilitats que s'ofereixen és molt més ampli. En canvi, per a aquell que té fills, la tria es veurà condicionada per una sèrie de factors, ja que, si bé ha deixat de ser parella, els seus lligams com a pare o mare continuen existint. Així, doncs, el funcionament familiar anterior pateix una reestructuració, i alhora es fa evident la necessitat de conservar una part de les relacions conjugals i de parentiu. És a dir, que els membres de l'antiga parella, d'alguna manera, acaben dissociant la relació conjugal de la relació paternal (Roigé, Ribot i Rico, 1999), que sempre havien desenvolupat de forma conjunta.

Simpson (1997), que ha treballat en diverses recerques sobre el divorci i la separació al Regne Unit, analitza com les transaccions entre la parella després del divorci signifiquen coses diferents per al marit i la muller en tant que pare i mare. Si bé la relació conjugal és reversible, és a dir, que un pot convertir-se, mitjançant la separació, en «no casat», les relacions «naturals», que apareixen a partir del naixement d'un fill, són irreversibles. La qüestió clau en aquests casos és que molts pares quan es divorcien han de continuar exercint el seu rol de pare o de mare quan ja han deixat de ser marit i muller. L'autor fa la distinció entre *love* i *blood* per evidenciar les diferències existents. Aquesta dicotomia, la pren dels treballs de Schneider (1968),²⁶ que apunta com les relacions basades en l'amor poden acabar amb un tall definitiu en els lligams entre les dues persones. En canvi, les relacions basades en vincles de sang implicarien la preservació inevitable dels vincles familiars i es basarien en la maternitat i la paternitat.

Així, doncs, aquest fet ens permet veure com les persones que tenen fills han de buscar estratègies que els permetin continuar exercint el seu rol paternal. Pel que fa a la residència, un dels temes clau en què es posa en relleu aquesta necessitat de continuïtat en les re-

25. Entrevista 303.

26. D. M. SCHNEIDER, «American Kinship», a *Cultural Account*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1968.

lacions és el manteniment de la proximitat residencial entre pares i fills. En les entrevistes efectuades hem constatat com aquesta proximitat és un dels factors prioritaris a l'hora de triar un nou habitatge, sobretot per a aquells que tenen la custòdia compartida o un règim de visites establert.

Llavors jo vaig buscar un pis al més a prop possible. Que maleïda la gràcia que em feia trobar-me a l'altre [la nova parella de l'exdona], no? Però jo sempre he anat pensant en els meus fills; dic, a veure, què serà el millor per ells? *Pues* que el papa estigui, no a Barcelona, sinó allà [a Terrassa]. [...] Ella va dir: «Torno al barri d'origen», i jo vaig dir: «*Pues* jo torno allà perquè hi tinc els fills.» Se'n van anar amb ella i no em quedaré a viure lluny dels fills. Clar, llavors vaig llogar un pis a prop dels fills. [...] Visc aquí perquè hi tinc els fills.²⁷

Home, jo lo que buscava és que [estigués] relativament a prop del meu treball, que no em compliqués excessivament la vida, i, també de les nenes, vull dir, perquè, per què me n'he d'anar lluny si...?²⁸

Aquest desig de proximitat es veu en la seva màxima expressió en la citació de dues de les nostres informants. En aquest cas, en el moment en què la parella se separa, l'home agafa un pis al mateix replà on viuen. Aquest fet afavoreix que el fill no se senti en un espai estrany, ja que les dimensions i la distribució eren iguals que les del pis de la mare.

P: Ja, o sigui, quan us vau separar ell se'n va anar a viure a un pis de la mateixa escala? R1: En un altre pis. R2: Però sí, està al costat. R1: No, sí, com si fos aquí al costat. R2: Perquè el nen no sabia casi [que] són dos pisos. R1: Sí, *bueno*, ho vam fer així primer perquè [...] per facilitar les coses pel Pere [el fill], pel nen, m'entens? R1: Allavorens també era molt més fàcil per son pare i jo a nivell, doncs de que, *pues* al ser veïns et facilita les coses amb el nen. O sigui, tens la vida separada personal, però...²⁹

Malgrat tot, a mesura que va passant el temps aquesta proximitat pot deixar de ser una prioritat en les estratègies residencials dels individus. Els informants pensen que quan els fills es van fent grans tenen més autonomia i que, per tant, poden desplaçar-se amb una certa facilitat entre les dues cases. Per aquest motiu l'excònjuge que no té la custòdia dels fills es pot plantejar amb el temps d'anar a viure a zones més allunyades de la residència dels fills. D'alguna manera es dona una llibertat d'opció en la mobilitat dels fills a partir d'una certa edat entenent que són adults i que poden i han de prendre decisions:

27. Entrevista 105.

28. Entrevista 117.

29. Entrevista 607: dona separada i tornada a casar, de 48 anys, viu amb la seva segona parella, un fill en comú, i un fill itinerant d'una relació anterior, a Barcelona.

Si volen pujar ja pujaran, i si no volen, a veure, això que et dic [...], els plantejaments que vam tenir de dir, *bueno*, una mica que, que comencin a optar.³⁰

La proximitat residencial amb la resta de la família també té un cert pes a l'hora de triar un nou habitatge, encara que no tan gran com el fet de tenir els fills a prop. La ruptura conjugal té repercussions en el conjunt de les relacions familiars, i afecta especialment la xarxa de parentiu i els serveis que aquesta oferia, de manera que s'hauran de modificar els vincles existents (Roigé, Ribot i Rico, 1999). Podem veure que tenir a prop els pares, els germans i altres familiars pot representar una ajuda en moments concrets de la vida de les persones, ja que aquells poden donar suport emocional, econòmic, en serveis, etc. Tot plegat, es tractaria, en primera instància, de facilitar el funcionament de la llar monoparental.³¹

Separat / separada busca pis

Els canvis d'habitatge que la separació comporta, si més no per a un dels membres, no solament tindran conseqüències relacionades amb el distanciament entre pares i fills i entre membres de la mateixa família, sinó que també podran arribar a originar el seu desplaçament total del medi anterior.

L'àmbit metropolità de Barcelona es caracteritza, entre d'altres factors, per les altes taxes de mobilitat residencial. Un gran nombre d'estudis han fet palesa aquesta dinàmica urbana, en la qual Barcelona ciutat i altres grans poblacions del seu entorn veuen minvar el nombre d'habitants a favor d'altres municipis propers de mida mitjana i petita. Al contrari del que passava en dècades anteriors, s'ha invertit la tendència que feia que la població se centralitzés en els nuclis grans.³² Segons O. Nel-lo (1995), l'habitatge és la principal variable explicativa de les motivacions i les direccions dominants de les migracions intrametropolitanes,³³ a més d'altres aspectes també rellevants, com la millora de la infraestructura viària, la localització de les activitats econòmiques i de l'ocupació i la localització dels equipaments. Però, quina població afecta? Els migrants metropolitans són majorment persones d'entre divuit i trenta-cinc anys, que al·leguen

30. Entrevista 602: dona casada, de 40 anys, viu amb el seu marit i un fill en comú, i dos fills itinerants d'una relació anterior d'ell, a l'Hospitalet de Llobregat.

31. Aquests aspectes més relacionats amb el funcionament de les xarxes de parentiu com a xarxes de suport bàsic dels individus han estat treballats per diversos autors. Entre d'altres, es pot consultar X. ROIGÉ (1998).

com a raó principal del desplaçament la dificultat de satisfer les seves necessitats d'habitatge en el municipi d'origen.³⁴

Si bé per a aquestes famílies joves que es formen el fet d'anar a viure lluny no representa cap gran inconvenient, per a les persones provinents de processos de separació, que ja havien contextualitzat la seva vida i les seves relacions socials en un espai concret, haver de marxar cap a d'altres zones urbanes (altres barris o poblacions) pot comportar la reorganització de les seves xarxes de sociabilitat i de les seves dinàmiques quotidianes. C. Bonvalet (1994), per al cas de França, afegeix que, a més de les conseqüències de la distància, també és freqüent que aquestes persones, obligades a traslladar-se, acabin vivint en barris o habitatges amb pitjors condicions que els que tenien durant la seva vida en parella.

Sigui quina sigui la destinació de cada un dels membres de l'exparella, el que cada vegada es posa més en evidència és el fet que, quan es produeix la dissolució de la parella, s'obre un ampli ventall de possibilitats en l'elecció de la forma residencial que hom pot prendre. Aquesta elecció dependrà de diversos factors, com ara l'edat en què té lloc la ruptura, la forma com s'ha desenvolupat el procés, si es tenen fills o no, o les possibilitats econòmiques, entre d'altres. Sigui com sigui, la diversitat de formes amb què ens podem trobar és molt extensa, des de qui se'n va a viure sol o amb amics, familiars o altres persones, fins a qui forma una nova parella i pot iniciar així una recomposició familiar. Cadascuna d'aquestes opcions residencials presentarà característiques i problemàtiques concretes, que dependran de la situació familiar que es viu o que s'intenta construir. En el cas de les famílies recompostes, una de les necessitats principals pel que fa a l'habitatge és aconseguir una bona organització en l'ús de l'espai domèstic per a aquells membres que hi viuen de forma permanent i, alhora, que permeti acollir i ubicar els fills de forma temporal.

32. Assistim a un procés en què els municipis de més de cent mil habitants, o perden població (com Barcelona, l'Hospitalet de Llobregat o Santa Coloma de Gramenet), o bé estan estancats (com Mataró, Sabadell o Terrassa). En canvi, els municipis de menys de vint mil habitants guanyen, a partir del període 1981-1991, un pes relatiu sobre el conjunt. En definitiva, es confirma una davallada de població en els nuclis més consolidats i densament poblats de la regió metropolitana de Barcelona (Barcelona: -6,2 %; l'Hospitalet de Llobregat: -7,6 %; Cornellà de Llobregat: -7,2 %) i un desplaçament cap a municipis més petits del Vallès, el Maresme i l'Ordal-Penedès-Garraf (Cabrils: 101,5 %; Alella: 103,9 %; Viladecavalls: 119,4 %).

33. El preu mitjà de l'habitatge a Barcelona el 1994 era 1,3 vegades més alt que a la primera corona metropolitana, 1,7 vegades més alt que a la segona i 2,2 vegades més alt que a la resta de Catalunya.

34. O. NEL-LO (1995), Informe FOESSA (1994) i EARHA (1996).

Una de les estratègies residencials en què cal incidir de forma especial per la seva rellevància és la recoresidència. En el moment de la dissolució conjugal es pot optar per la tornada a la llar d'origen, és a dir, tornar a viure a casa dels pares o dels germans. En el treball de camp hem detectat un nombre considerable de casos de recoresidència, tot i que les raons que la motiven són diverses segons quins siguin els factors que la condicionen.

Quan vaig... vam trencar, me'n vaig anar a Reus i durant l'època de Reus, llavors ja vaig quedar amb els meus pares que durant aquella època, quan estigués a Barcelona, aniria a dormir a casa d'ells. [...] Jo, durant la setmana, si estava tres o quatre nits a Barcelona, eren tres o quatre nits que anava a dormir a casa els pares. [...] Vam arribar a pactes bons i a funcionar.³⁵

De moment em van rebre molt bé i em van donar suport, eh? I *bueno*, em van dir que *bueno*, que intentés trobar ara un altre cop feina i a veure si podíem *pues* compartir una mica els *gastos* de la casa i tot això.³⁶

Li vaig trucar i li vaig dir [a la seva germana]: "Escolta'm, tinc problemes amb la Joana", i [ella li diu] «*Pues* ja pots portar els trastos». A l'igual que si ella tinguéssim problemes allà, vull dir, no, jo no m'ho pensaria, vull dir, aquí tens les claus i ja pots vindre cap aquí.³⁷

Sovint aquesta estratègia pot ser força traumàtica per a la persona que retorna, ja que pot portar implícita la sensació d'un fracàs personal i, per tant, un pas enrere que posa de manifest la dificultat de superar de forma autònoma els problemes que es van presentant al llarg de la vida.

Yo había ido allá [a casa d'un amic] un poco porque no quería regresar a casa de mis padres después de tanto tiempo, y después sobretodo de haber compartido cuatro años con tu pareja y... que ya te has creado tu mundo, esa casa que es de alquiler... es algo importante para tí... es tu casa, entonces lo que... o sea lo que no quería... quedarme sin privacidad, sin intimidad.³⁸

Per mi no era gens atractiva la idea [...], però en aquell moment vaig estar buscant molts pisos de lloguer [...]. Llavors els meus pares em van plantejar: «Doncs si estàs ara amb la nena i tal com estàs, vine a viure a casa» [...], però jo només de pensar-ho m'horriritzava... jo no puc viure amb els meus pares, seria impossible, m'hagués tornat boja.³⁹

35. Entrevista 611.

36. Entrevista 311: dona divorciada, de 45 anys, viu amb una filla i els pares a Barcelona.

37. Entrevista 117.

38. Entrevista 407: dona soltera, de 30 anys, viu amb la parella a Barcelona.

39. Entrevista 302: dona separada, de 35 anys, viu amb la seva filla a l'Hospitalet de Llobregat.

De tota manera, aquesta solució s'accepta quan es tracta de solventar problemàtiques econòmiques importants i inassumibles de forma individual. La presència de fills, a més, pot ser també un dels factors que propiciïn l'acceptació de la tornada a la llar d'origen.

La persona separada pot passar, al llarg de la seva vida, per qualsevol de les situacions residencials presentades, segons les necessitats i els requeriments de cadascuna de les etapes del seu cicle personal. Una mateixa persona pot, per exemple, després de separar-se, anar a viure a casa dels pares, després anar a viure sola i més tard en parella. En molts casos hem observat que es dona una peregrinació per diversos domicilis. Aquest trànsit sol perdre intensitat a mesura que va passant el temps. D'alguna manera, semblaria com si en les primeres fases després de la separació hi hagués més mobilitat i que, a mesura que la persona va reorganitzant la seva vida, també va estabilitzant la seva situació residencial. Tot seguit podem veure alguns exemples d'aquesta mobilitat per part dels nostres informants.

Jo me'n vaig anar a viure primer a casa d'un amic, després a casa d'una germana, i després ja vaig tenir un pis llogat.⁴⁰

Primer vaig viure amb el Pepe [parella actual] de lloguer, després vaig viure compartint pis amb una amiga, de lloguer, després vaig viure sola, de lloguer, i després [després de tres anys d'estar separada del Pepe] amb el Pepe, de lloguer. P: En aquest pis, el definitiu? R: Espero que definitiu no, eh?⁴¹

Es va quedar ella [l'exdona] amb la meva filla. Llavors jo me'n vaig anar de casa i... a veure, llavors comença el reguitzell d'històries que vaig fer. Em vaig agafar un pis a Sants [...] vaig estar durant mig any visquent gairebé a Reus [...] llavors ja vaig quedar amb els meus pares que durant aquella època quan estigués a Barcelona aniria a dormir a casa d'ells [...] va ser quan em vaig buscar un pis de lloguer a Sants i durant l'època del pis de lloguer a Sants vaig decidir que estava a punt d'anar-me'n a viure a una caravana [...] però just en aquell lapsus mental em va aparèixer la possibilitat de comprar un pis a Sants.⁴²

El trànsit per les diverses cases s'inicia sovint amb un primer establiment en un apartament de caire temporal. Aquest habitatge pot haver estat facilitat per algun amic o parent o bé ser de lloguer:

40. Entrevista 604.

41. Entrevista 510: dona soltera, de 32 anys, viu amb la parella i un fill a Barcelona.

42. Entrevista 611.

Els vaig deixar a casa [els fills], jo estava visquent aquí a Barcelona, vaig llo... estava en aquell moment fent una cosa d'una feina en un edifici d'aquí a Barcelona, que ara té apartaments, i me'n vaig agafar un, me'n van deixar un temporalment, no?, mentres m'organitzava les coses.⁴³

Vaig a un apartament [...] passa un any [...] he agafat un pis al carrer Consell de Cent, de lloguer.⁴⁴

També hem vist que un recurs força utilitzat seria llogar una habitació a casa d'algú en certs moments de canvi durant el procés de separació. D'altra banda, una de les maneres que tenen les llars monoparentals d'obtenir ingressos és el lloguer d'habitacions del propi habitatge.

Conclusions

En el moment en què una parella decideix separar-se, tots aquells elements que conformaven el seu univers familiar pateixen una transformació i una reestructuració, tant en els seus continguts com en les seves formes. Dins aquest univers, l'habitatge ocupa un paper rellevant, tant pel que fa a la seva tinença, com al seu gaudi, com al seu manteniment. Ja en el mateix procés de separació, l'habitatge esdevé un bé disputat i es presenta com el centre d'atenció en les decisions de repartiment i distribució dels béns familiars i del patrimoni en general. En aquest sentit, es detecta com la custòdia dels fills esdevé un factor clau per determinar aquesta distribució dels béns. La persona que té la guarda dels fills és la que, amb més seguretat, romandrà a l'habitatge familiar, per tal de no modificar en excés l'entorn quotidià dels fills. Aquesta no és solament una decisió que solen prendre les parelles; la legislació catalana també ho propicia. D'alguna manera, «fills i casa van junts».

A partir del moment en què una unió de parella es dissol, i fins que cadascun dels dos membres assoleix una situació personal més o menys estable, es produeixen una sèrie de reajustaments en la situació residencial. En aquesta etapa inicial es decideix qui es queda amb l'habitatge i qui no se'l queda, fet que condicionarà el tipus d'estratègies i d'ajuts que es desenvoluparan i quina serà la seva incidència en el conjunt de les relacions familiars i socials en el futur. La proximitat residencial entre el membre que no té la custòdia i els seus fills serà un dels factors principals a l'hora de triar un nou ha-

43. Entrevista 307.

44. Entrevista 308.

bitatge. Aquesta recerca també estarà condicionada pel nivell econòmic, les necessitats d'espai, el manteniment de les xarxes de sociabilitat i altres factors.

Però aquestes transformacions i reestructuracions no s'acaben amb la distribució del patrimoni familiar i de la custòdia dels fills. És a partir d'aquest moment quan s'inicia un llarg procés que tindrà implicacions de tipus econòmic, afectiu, familiar i social i que conduirà aquestes persones per itineraris residencials diversos, sotmesos a contínues modificacions que s'aniran resolent mitjançant negociacions i acords entre la parella.

Bibliografia

- BONVALET, C. [dir.] (1994). *Logement, mobilité et populations urbaines*. Paris: CNRS.
- BONVALET, C.; GOTMAN, A. [ed.] (1993). *Le logement. Une affaire de famille*. Paris: L'Harmattan.
- BOURDIEU, P. (1990). «Actes de la Recherche en Sciences Sociales». *L'économie de la maison*, núm. 81/82. Paris: Éditions de Minuit.
- BUISSON, M.; MERMET, J.-C. (1986). «Pratiques sociales de l'habitat et dynamiques de la divortialité». A: BONVALET, C.; MERLIN, P. [ed.]. *Transformation de la famille et habitat*. Paris: INED, p. 83-94.
- (1988). «Divorce, logement et espace domestique». A: BONVALET, C.; FRIBOURG, A.-M. *Stratégies résidentielles*. Paris: INED, p. 253-264.
- CORTÉS, L. (1994). «Implicaciones de la situación de la vivienda sobre las estructuras familiares. Vivienda y familia: una relación problemática». *Familia y Sociedad*, núm. 1/2, p. 53-79.
- EARHA (Equip d'Assessorament per a la Rehabilitació d'Habitatges) (1996). *Balanç de la política d'habitatge a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill. (Polítics; 17).
- FESTY, P. (1986). «Statut d'occupation du dernier domicile conjugal et mobilité résidentielle à partir de la séparation». A: BONVALET, C.; MERLIN, P. [ed.]. *Transformation de la famille et habitat*. Paris: INED, p. 95-106.
- (1988). «Mobilité résidentielle des femmes séparées: une étape dans le cycle familial». A: BONVALET, C.; FRIBOURG, A.-M. *Stratégies résidentielles*. Paris: INED, p. 231-252.
- FINCH, J. (1989). *Family Obligations and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- FOX HARDING, L. (1996). *Family, State and Social Policy*. London: Macmillan Press.
- IGLESIAS DE USSEL, J. (1998). «Vivienda y familia». A: *La familia y el cambio político en España*. Madrid: Tecnos, p. 161-182.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1991). *Cens de població 1991*.
-

- (1998). *Anuari estadístic de Catalunya 1998*. «Llei 9/1998, del 15 de juliol, del Codi de Família». *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 2687 (23 juliol 1998).
- NEL-LO, O. (1995). «Dinàmiques territorials i mobilitat urbana a la Regió Metropolitana de Barcelona». A: *Regió Metropolitana de Barcelona* (Papers; 24), p. 10-36.
- ROBINSON, M. (1991). *Family Transformation through Divorce and Remarriage*. London: Routledge.
- ROIGÉ, X. (1998). «Les xarxes de parentiu». A: GINER, S. [dir.] *La societat catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, p. 417-442.
- ROIGÉ, X.; MASCARELL, M. (1996). «Viure a la casa, viure en família». *La Punxa*, núm. 23, p. 18-33.
- ROIGÉ, X.; RIBOT, J.; RICO, M. (1999). «Construir la família, construir la identitat». A: *Espai i Temps*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida. [En premsa]
- SIMPSON, B. (1997). «On Gift, Payments and Disputes: Divorce and Changing Family Structures in Contemporary Britain». *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 3, núm. 4, p. 731-745.
- VALENZUELA, M. (1994). «La vivienda». A: JUÁREZ, M. [dir.]. *Informe sociológico sobre la situación residencial en España*. Vol. III. Madrid: Fundación FO-ESSA.